

מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים

טורקיה בין חרבות ברזל וענפי זית: הדינמיקות המורכבות של תדמית המושיעה

מאת פרופ' אפרת אביב

מבט מבס"א, מס' 2,338, 25 במרץ 2025

תקציר: המאמר עוסק בהשפעת המעורבות הטורקית בסוריה על מעמדה האזורי והתדמיתי של טורקיה, תוך דגש על עיצוב דמותו של רג'פ טאיפ ארדואן כמושיע מוסלמי. המאמר מציג כיצד מנצלת טורקיה את חוסר היציבות בסוריה להשגת מטרות אסטרטגיות – בראשן בלימת הכורדים, הרחבת השפעתה האזורית וביסוסה ככוח מוסלמי מגונן.

בהקשר הישראלי - ישראל מתמודדת עם מציאות מורכבת שבה עליה למנוע זליגת נשק מתקדם לגורמים עוינים בסוריה, תוך בחינת אפשרויות לדיאלוג מדיני עם המשטר החדש. התבססות טורקית בסוריה מהווה אתגר אסטרטגי בשל הפוטנציאל לעימותים צבאיים, ובשל האפשרות שטורקיה תסייע לחמאס להרחיב את פעילותו בצפון. המגמות הטורקיות בסוריה משתלבות בתפיסת הניאו-עות'מאניזם, המבקשת לשקם את השפעת טורקיה במרחב האסלאמי. מעבר להיבט הצבאי, ארדואן מקדם דימוי של טורקיה ככוח מציל, המסייע לפליטים ולסורים בשיקום המדינה. תדמית זו, לצד חיזוק שליטתו הפנימית, משמשת כמשקל נגד לביקורת על הפרת זכויות אדם ומורשתה ההיסטורית של טורקיה. המסקנה היא כי מעורבותה הגוברת של טורקיה בסוריה אינה רק ביטוי לשאיפותיה האסטרטגיות, אלא גם כלי פוליטי שבאמצעותו מציג ארדואן את טורקיה ככוח הומניטרי ומגן, תוך העמקת מעמדה בעולם המוסלמי על חשבון יריבותיה – ישראל, איראן ומדינות ערב.

המציאות המשתנה במהירות בסוריה מציבה בפני ישראל תמהיל של אתגרים והזדמנויות, שמרקמו הפוליטי והביטחוני אינו מפסיק להתערער. בשעה שסוריה צוללת לתהום של חוסר יציבות, ישראל דואגת לביטחונה ולביטחון אזרחיה, אך גם רואה את האפשרות המסתמנת לפתיחת דלתות דיפלומטיות שיכולות לשנות את פני האזור כולו.

אתגר הביטחון נובע בראש ובראשונה מהחשש שמערכות נשק, הן קונבנציונליות והן בלתי קונבנציונליות, ימצאו את דרכן אל כוחות עוינים הנמצאים במרחק נגיעה מגבול הצפון של ישראל. טילים, נשק כימי ואף ארסנל צבאי של סוריה – כל אלה מציבים את האיומים האמיתיים. עם זאת, תהליך פוליטי שנראה מסויג ולכאורה נטול עוינות כלפי ישראל עשוי, לפחות בטווח הקצר, להציע אפשרויות דיפלומטיות ששייכות למערכת האינטרסים של מדינת ישראל.

ישראל נותרת עם עין פקוחה ויד מוכנה לפעולה. היא מעדיפה להשמיד כל נשק המהווה איום, כדי להבטיח שלא ייפול לידיהם של אלמנטים ג'יהאדיסטיים, גם אם הם סונים ואויבים מרים של חזבאללה ושל איראן. החשש הוא כי כוחות ג'יהאדיסטיים סונים ושיעים יתמקמו בגבול ישראל באופן שיאיים על רמת הגולן ועל הגליל המזרחי. יתרה מכך, קיים חשש כי למרות טענות מפלגת ה-HTS על מתינות אידיאולוגית, תשתלט על סוריה אידיאולוגיה דתית קיצונית ותהפוך את המדינה לאזור תחת שליטה אוטוריטרית. חשוב לציין שבשאר, אל-ג'ולאני נחשב לחבר דאעש, וישראל לא תוכל להסכים לקיומו של דאעש על גבולה.

עמדת המשטר הסורי כלפי ישראל כיום אינה ברורה, לפחות בגלוי היא אינה עוינת בינתיים, אך בהתחשב בנשק שנותר באזור, ובחשש כי אל-ג'ולאני עצמו יאמץ בעתיד עמדות קיצוניות של דאעש - ישראל חשה שיש לה הזדמנות להשמיד כל יכולת אסטרטגית מהמדינה השכנה. יתרה מכך, העובדה שכתוצאה משינוי המשטר הסורי, הגבול עם לבנון עבר לשליטת כורדים, הרואים בישראל שותף כלשהו, היא התפתחות חיובית לא מתוכננת במסגרת המאמצים למנוע הברחת נשק איראני לחזבאללה.

יחד עם זאת, הכורדים בסוריה נמצאים בסכנה מתמדת בשל הצבא הטורקי. זקי אקטורק (Zeki Aktürk) יועץ העיתונות ויחסי הציבור של משרד ההגנה הלאומי הטורקי, הצהיר בדצמבר 2024, ש"טורקיה לא תאפשר לארגוני טרור, ובראשם ארגון הטרור PKK/YPG להשתלט על שטחים, תוך ניצול המצב בסוריה. נמשיך לנקוט בצעדי מנע הרסניים." וכן אמר "אנו מאמינים שהממשל החדש בסוריה וצבאו, הצבא הלאומי הסורי, ישחררו את העם הסורי ואת האזורים שנכבשו על-ידי ארגון הטרור PKK/YPG". לגישת המעורבות הטורקית בצפון מזרח סוריה יש גיבוי גם ממפלגת האופוזיציה, CHP, שלרוב מהווה מתנגדת חריפה ביותר של ארדואן. בין היתר הצהירו חבריה שארדואן אינו תקיף מספיק מול ישראל. יאנקי באג'יאולו (Yankı Bağcıoğlu), סגן יושב ראש ה-CHP, שתפקידו נוגע, בין השאר, ליחסים עם הצבא ועם מדיניות הביטחון הלאומי של טורקיה, הצהיר, שאם קיים בסוריה איום על טורקיה, ניתן לבצע מבצע צבאי נגד הכורדים. בהקשר זה ניתן לראות כיצד ארדואן שוב מנצל קונפליקטים פנימיים ובינלאומיים כדי לחזק את שלטונו ולנטרל את האופוזיציה עד שהאחרונה פשוט מסכימה אתו.

מיעוט רלוונטי נוסף בסוריה הוא אוכלוסיית הדרוזים בדרום-מערב, בגבול עם ירדן. עם קשר נכון לקהילת הדרוזים בישראל, קיימת גם האפשרות לחדש את ברית האחוה שיכולה להבטיח את הגנת הגבול המשותף עקב אינטרסים דומים.

יש חוסר ודאות לגבי מדיניות המשטר החדש, מה שדורש מישראל לשמור על רמת מוכנות צבאית גבוהה ולנקוט צעדים כדי למנוע מהציר איראן-חזבאללה-דאעש להתארגן מחדש בסוריה. ישראל צריכה גם לאתר ולהשמיד כל נשק שעלול להיות מכוון כלפיה. אם המשטר הסורי החדש אכן יאמץ עמדות חיוביות כלפי ישראל, מה שלא סביר שיקרה, בוודאי לא כל עוד טורקיה רוחשת, ישראל תוכל לחזק את מעמדה באזור ולזכות לשיתופי פעולה כלכליים ודיפלומטיים, מה שמציג תמונה פוליטית-ביטחונית אופטימית יותר.

הטורקים, לעומת זאת, בטוחים מאוד בעמדת הכוח שלהם בסוריה. בהעברת תמיכה בין כוחות שונים בסוריה לאחר האביב הערבי, הצליחו הטורקים להרחיב את השפעתם בצפון סוריה. טורקיה שואפת להפוך את סוריה לגרורה שלה, אולי כמו הרפובליקה הצפונית של צפון קפריסין, כך שיתכן שהקשר לסוריה יעבור דרך אנקרה, כיוון שטורקיה עשויה לדרוש ברית צבאית עם המשטר החדש על מנת להבטיח את השפעתה באזור בו היא משקיעה כוחות רבים וסכומי כסף משמעותיים. ברית כזו תוסיף למעמדה הבינלאומי של טורקיה באזור ומחוצה לו. טורקיה כבר משחקת תפקיד חשוב בשיקום סוריה. היא השקיעה מיליארדי דולרים בסוריה בעקבות מעורבותה הצבאית והפוליטית, במיוחד לאחר תחילת מלחמת האזרחים הסורית ב-2011. למשל, בסיוע הומניטרי -

טורקיה סיפקה סיוע למיליוני פליטים סורים שנפגעו מהמלחמה והקצתה כארבעים מיליארד דולר (לפי נאום של ארדואן לפני חמש שנים) לעזרה ולסיוע לפליטים סורים במדינה. טורקיה שואפת להחזיר את הפליטים הסורים שעל אדמתה למדינתם, ומצהירה על כך חדשות לבקרים. בנוסף להשקעותיה בשטח הסורי, טורקיה השקיעה בשיקום אזורים בצפון סוריה, במיוחד באזורים תחת שליטתה, כמו אפרין ואידליב, והקצתה כספים לתשתיות, חינוך, בריאות ושירותים ציבוריים. לפי התקשורת הטורקית, כדי לשקם את סוריה דרושות השקעות של 400 מיליארד דולר. בשלב הראשון דרושות תשתיות ואלפי יחידות דיור. כאן חברות טורקיות יוצאות לחזית. התחזית היא שבעשור הקרוב, ענפי הריהוט, האנרגיה, הלוגיסטיקה והקמעונאות יכניסו מאה מיליארד דולר לקופת טורקיה ולכלכלתה השוקעת.

טורקיה הוציאה מיליארדי דולרים על פעולות צבאיות בסוריה, כולל פריסת כוחות צבאיים, הפעלת בסיסים צבאיים, ותשלום למיליציות מקומיות שתמכו בה. עקב השקעות עצומות אלו, היא עשויה לדרוש נוכחות צבאית קבועה בסוריה, במיוחד בהתחשב בחולשתה של סוריה במצב השברירי הנוכחי, מה שעלול להוות איום על ישראל.

טורקיה אינה רוצה שחזונה בסוריה ייפגע. היא דורשת מישראל לסגת מעבר לגבול. ארדואן איים לפחות פעמיים בפעולה צבאית נגד ישראל, מה שעלול להביא לחיכוך שמתחלק למספר היבטים: ראשית, כאמור, הכורדים הם כיום שותף שישראל סומכת עליו. מטרתה של טורקיה היא להכחיד כל פעילות כורדית בשטח הסורי, במיוחד על גבולה. מדובר באינטרסים סותרים. יתרה מכך, ישראל מודאגת מאוד מהקשר הטורקי עם חמאס ומתמיכתה הברורה והמפורסמת של טורקיה בחמאס. ייתכן שטורקיה תקים בסיסים של חמאס באזורים תחת שליטתה בסוריה, ותיצור קשר בין חמאס בצפון לבין חמאס, שמתחיל להקים את עצמו בדרום, הדבר מציב את ישראל במצב שבו היא עומדת בפני איומים משני גבולותיה העיקריים. בהבינה את הסכנה, ישראל מנסה בדרכים שונות למנוע את התפשטות השליטה הטורקית במדינה ולהפחית את האיום על גבולות ישראל. בהינתן עובדות אלה, התנגשות צבאית אפילו בסקלה קטנה, עלולה להתגלע בין ישראל ובין טורקיה בעתיד.

מומחים ביחסי ישראל-טורקיה נהגו להשתמש במונח Frenemy כדי לתאר את הדינמיקה בין שתי המדינות, בעיקר מאז העשור השני של שנות האלפיים. לאור ההתפתחויות הנוכחיות, כמו האיומים הגוברים מצד טורקיה כלפי ישראל מצפון, הדרישות מישראל לפנות את סוריה והאמונה כי לישראל יש תוכניות לכיבוש חלקים בדרום-מזרח טורקיה כחלק מממלכת ישראל התנ"כית, עולה הצורך לבחון מחדש את השימוש במונח Frenemy ולהתחיל, אולי, להשתמש במונח enemy.

הנוכחות של טורקיה בסוריה כאשר ארדואן עבר מתמיכה בכוחות האנטי-אסדיים בתחילת הדרך לביצוע מבצעים צבאיים בצפון סוריה, הן חלק מניצול הסכסוך להשגת מספר מטרות: בראש ובראשונה, בלימת הכוחות הכורדים המזוהים עם ה-PKK והרחבת השפעתה האזורית של טורקיה. בכך שמסגר את המעורבות הטורקית כהגנה על ביטחון לאומי, הצליח ארדואן להצדיק התערבויות צבאיות גוברות ולחזק את דמותו כמנהיג חזק ונחוש בזירה הבינלאומית. לא רק חזק, אלא גם ובעיקר - מושיע: הנוכחות הטורקית בסוריה נתפסת כחלק מה ניאו-עת'מאניזם (Neo-Ottomanism) מושג המתאר מדיניות גאו-אסטרטגית ותרבותית שמוביל הממשל הטורקי, בעיקר תחת שלטון AKP. תפיסה זו שואפת להשיב את השפעתה האזורית של טורקיה במרחבים שהיו בעבר תחת שליטת האימפריה העת'מאנית (כגון המזרח התיכון, הבלקן, הקווקז וצפון אפריקה), תוך שילוב של עוצמה פוליטית, כלכלית ותרבותית. המקרה הסורי מעניק רובד נוסף לתפיסה זו: טורקיה מחזקת את כוחה הגלובלי ומשפרת את תדמיתה הבינלאומית. מעבר להצלחה שלה במקום שבו רוסיה ואיראן כשלו, ולעובדה לפיה היא מחזיקה בדריסת הרגל

המשמעותית ביותר בסוריה, טורקיה גם מהמרת על "הסוס הנכון" מבחינה אסטרטגית. יתרה מזו, היא מעצבת לעצמה דימוי של מושיעת המרחב האסלאמי בעולם. הדימוי של ארדואן כגיבור במרחב זה אינו חדש, והוא זוכה בו לפופולריות רבה, אך במקרה זה מדובר לא רק בארדואן כמנהיג, אלא בטורקיה כולה ככוח אזורי המסוגל להציל חברות מוסלמיות מעבר לגבולותיה. ההשפעה שלה אינה מוגבלת עוד רק לסוגיה הפלסטינית המוכרת, אלא מתרחבת גם כלפי הפליטים הסורים שבטורקיה והאוכלוסייה הסורית עצמה. לאור התדמית השלילית הרודפת את טורקיה כמדכאת מיעוטים וכאחראית לרצח העם הארמני בתקופת האימפריה העת'מאנית, תוך סירוב להכיר באחריותה ההיסטורית, הדימוי של מושיעה מוסלמית מסייע לה לייצר לעצמה תדמית עולמית חיובית יותר. תפיסה זו מתכתבת היטב עם צרכיה האסטרטגיים של טורקיה, המנסה לבסס את עצמה כמעצמה אזורית בעלת השפעה גלובלית.

כפי שנזכר לעיל, זו אינה הפעם הראשונה שארדואן מנהל בתחכום עימותים בזירה הפנימית והבינלאומית כדי לבצר את מעמדו כמגן בלעדי. דפוס פעולה זה, בו הוא מנצל משברים כאמצעי לחיזוק הלגיטימציה שלו, אפיין את שלטונו לאורך השנים.

על רקע מאמציה המתמשכים של טורקיה להשיג לגיטימציה באירופה, מעורבותה בסוריה משקפת שינוי כיוון אסטרטגי בתפיסת החזון הלאומי. לאור הכישלון בהשתלבותה באיחוד האירופי ובהשגת מעמד של שווה בין שוות בקרב מדינות המערב, טורקיה מפנה את מבטה למרחב האסלאמי, בו היא שואפת לבסס את מעמדה ככוח אזורי דומיננטי ולזכות בהכרה וביוקרה הראויים לה, בעיניה, כמי שמצליחה, בניגוד, בעיקר למדינות אחרות בעלות רוב מוסלמי, להושיע חברות מוסלמיות בגבולותיה ומחוצה לה. תדמית זו זוכה לחיזוק עם קריאתו של עבדוללה אוג'לאן (Öcalan) מסוף פברואר 2025 לחברי ה-PKK להניח את נשקם.

גם יחסו של ארדואן לשאלה הכורדית שנוכס עד כה, לטובת חיזוק בסיסו הלאומני - הופך להיות מרכיב בולט יותר ויותר בדימויו כמושיע. ארדואן נע בין משא ומתן לשלום לבין דיכוי צבאי, בהתאם לצרכיו הפוליטיים. בשנות שלטונו הראשונות, הוביל ארדואן תהליך שלום עם ה-PKK במטרה לגייס קולות מהאוכלוסייה הכורדית ולהציג את עצמו כמנהיג המסוגל לפתור את אחד הסכסוכים הממושכים ביותר בטורקיה. עם זאת, כאשר הדינמיקה השתנתה - במיוחד לאחר ההצלחה האלקטורלית של המפלגה הפרו-כורדית - (HDP) פתח הצבא הטורקי במערכה צבאית נגד ה-PKK תוך ניצול הסכסוך כדי לגייס תמיכה לאומנית ולהחליש את ההשפעה הפוליטית של HDP. אבל בסוריה נקרתה בפניו הזמנות חדשה: ה-PKK הצהירו ב-1 במרץ שהם יניחו את נשקם. הם גם הכריזו על הפסקת אש חד-צדדית. צעד זה יכול לסמן את תחילת הסוף של ה-PKK ומאבקו האלים בן ארבעים השנים לעצמאות בשטח טורקיה. בעקבות כך, אנקרה כבר לא תתייחס ל-PKK של טורקיה ולזרועותיו בעיראק ובסוריה כארגון טרור. התקוות הן שסיום המאבק המזוין בין טורקיה לבין ה-PKK בעיראק לא רק יסיים את התקיפות המתמשכות של הצבא הטורקי באזור, אלא בסופו של דבר ישפר את הקשרים הפוליטיים והכלכליים בין כורדיסטן העיראקית לבין טורקיה.

אותו דבר עשוי לקרות בסוריה, כשהזדמנויות חסרות תקדים לממשל תקין וציבות בצפון סוריה, תיפתחנה. התפרקות הנשק עשויה לסייע גם לכורדים בסוריה, שכן, מזלום עבדי (Mazloum Abdi) מפקד ה-SDF, כבר ציין שאם יש שלום בטורקיה, זה אומר שאין תירוץ להמשיך לתקוף את הכורדים בסוריה. כך, היכולת של טורקיה להציג את עצמה ככוח אזורי עולה וכממשלה שהצליחה להביא להפסקת אש היסטורית בין הטורקים והכורדים תתחזק. אלא שבעוד נציגו (ברזאני Nechirvan (Barzani), נשיא כורדיסטן העיראקית, מחבק מסר זה, בסוריה לא ממהרים להתפרק מנשקם. עבדי כבר הצהיר, שפירוק הנשק לא חל על קבוצתו, למרות ההסכם עליו חתם עם אל ג'ולאני לפיו כוחותיהם הצבאיים והמוסדות שהקימו - יתמזגו אל תוך המדינה הסורית החדשה, הסכם המהווה יותר דיאלוג

כמצב של אי-מלחמה אך לא מציין כל פתרון לכורדים בסוריה. מכאן עולה שאולי טורקיה תביא לשלום בגבולותיה, תצטייר כמושיעת העולם המוסלמי וכשמשכינת שלום, תפקיד בו חפצה לאורך שנים (מוכרים ניסיונותיה לתווך בין ישראל לבין הפלסטינים, הרוסים והאוקראינים ועוד), אבל תפצל, פיצול אחד נוסף, את הכורדים והפעם בסוריה.

פרופ' אפרת אביב היא חוקרת בכירה במרכז בס"א ופרופסור חבר בחוג להיסטוריה כללית באוניברסיטת בר-אילן.